

UDK 811.164.4'373.45

UDK 821.163.4.09"18"

Izvorni naučni rad

Bernardina PETROVIĆ (Zagreb)

Ivana PETRANOVIĆ (Zagreb)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

bernardina.petrovic@ffzg.hr

TURCIZMI U DJELIMA TRIJU POŽEŠKIH PISACA 19. STOLJEĆA

U radu se analiziraju turcizmi u trima djelima triju požeških pisaca 19. stoljeća – *Šijacima* Vilima Korajca¹, *Pavlu Čuturiću* Janka Jurkovića² i *Emin-aginoj ljubi* Josipa Eugena Tomića³). Turcizmi se razmatraju kao usvojenice i prilagođenice te kao arhaizmi i historizmi. Razvrstani su i obrađeni po vrstama riječi, opisano je njihovo značenje s obzirom na kontekst i navedeni su odgovarajući primjeri iz istraženoga književnog korpusa.

Ključne riječi: *turcizmi, Vilim Korajac, Janko Jurković, Josip Eugen Tomić*

¹ Vilim Korajac (Kaptol, 27. svibnja 1839. – Zemun, 1899.) jedan je od izrazitih hrvatskih humorista 19. stoljeća. Studirao teologiju u Zagrebu, a u Đakovačkome sjemeništu 1862. zaređen za svećenika. Profesor i ravnatelj Biskupske gimnazije u Đakovu, župnik u Zemunu. Jedan je od izrazitih hrvatskih humorista 19. stoljeća. Pisao pripovijetke, humoreske, satirične feljtone i pedagoško-didaktičke članke, najpoznatija su mu djela *Dvije čudne promenade* (1862), *Šijaci*, (1868), *Auvergnanski senatori*.

² Janko Jurković (Požega, 1827. – Zagreb, 1889.) studirao je bogosloviju u Zagrebu, a klasičnu filologiju u Beču. Obnašao visoke državne funkcije (perovođa, savjetnik Vlade, nadzornik srednjih škola), član Akademije, predsjednik Matice hrvatske, suradnik raznih časopisa, pjesnik, pripovjedač, feljtonist, dramatičar. Pristaša realizma u književnosti, unosi nove teme u novelistiku, likove stvara prema živim modelima, daje humorističnu sliku naše sredine. Najvažnija djela: *Pavao Čuturić*, *Timotija Patkov*, *Seoski meceni*, *Čarobna bilježnica*.

³ Josip Eugen Tomić (Požega, 1843. – Zagreb, 1906.) književnik, podbilježnik Požeške županije i banski savjetnik. Stvara u razdoblju protorealizma pišući poeziju (*Leljinke*), pripovijetke (*Pošurice*) i romane (*Kapetanova kći*, *Zmaj od Bosne*, *Emin-agina ljuba*). Povijesnu tematiku obrađuje u romanu *Za kralja – za dom* (otpor germanizaciji), a njegovi najbolji romani (*Melita*, *Udovica*), dotiču se zagrebačko-zagorskih tema. Pisao je i drame (najpoznatija je tragedija *Veronika Desinička* i komedija *Barun Franjo Trenk*). Bavio se prevodjenjem, a uspješno je dovršio i Šenoin roman *Kletva*.

1. Uvod

Riječi preuzete iz turskoga jezika u hrvatski jezik rezultat su višestoljetnoga bliskoga kontakta tih dvaju jezika.⁴ Sa stajališta kontaktne lingvistike posuđivanje se odvijalo u dvjema fazama: u osmanskoj fazi, tj. izravnim jezičnim kontaktom za vrijeme osmanske vlasti i u poslijeosmanskoj fazi, tj. nakon osmanske vladavine (usp. Čengić 2008: 14). Turcizmi⁵ se, kako ističe Brozović (2005), u hrvatskome jeziku dijele u tri skupine. U prvoj su više-manje posve prihvaćene riječi, za koje nema prave domaće zamjene, ili su domaće riječi višeznačne, ili pak stilski obojene, a odomaćeni su turcizmi stilski neutralne riječi. Takvih je riječi puno – *bakar, boja, čarapa, čekić, dućan, duhan, jorgovan, kutija, majmun, pamuk, rakija, sat, šator, šećer, top, tulip-pan*. Drugoj skupini pripadaju turcizmi kojima se označuju razne orijentalne i(li) islamske realije, *baklava, džamija, fes, imam, rahatlokum, sevdalinka*. Ni riječi iz te skupine nisu u hrvatskome jezičnom standardu problematične — jednostavno, one se upotrebljavaju kada govorimo o stvarima i pojavama koje one označuju. Najbrojnija je treća skupina koja je neodvojiv dio hrvatskoga jezičnog naslijeđa. Tu su riječi koje se ne upotrebljavaju redovno, umjesto njih govorimo stilski neutralne domaće riječi, ali znamo, bolje ili slabije, i turcizme koji su njihove istoznačnice.

⁴ Riječi istočnjačkoga porijekla u većem su broju počele prodirati u balkanske, naročito slavenske balkanske jezike tek pojavom Osmanlija na ovim prostorima, ali valja spomenuti i ranije utjecaje turskih naroda na te jezike. Pojavom Avara u Panonskoj nizini i njihovim dodirima s balkanskim stanovništvom, posebice sa Slavenima, uslijedili su tursko-tatarski utjecaji koji su ostavili traga na balkanskim jezicima, ali ti raniji utjecaji tiču se samo maloga broja riječi. O pravoj pojavi turcizama u slavenskim i balkanskim jezicima može se govoriti od dolaska Osmanlija na Balkan. Njihova duga vladavina na ovim prostorima ostavila je tragove u jeziku (usp. Škaljić 1965: 11–13). Orijentalizme (riječi iz turskoga, arapskoga i perzijskoga jezika) najviše je širila turska uprava i vojska u gradovima koje su naseljavali, ali orijentalizme su širili i domaći građani i činovnici. Pojava novih ustanova i pojmova primana je zajedno s nazivima za njih. To je jedan od osnovnih uzroka postojanja orijentalizama u slavenskim jezicima. (usp. Čengić 2008: 10)

⁵ Za posuđenice koje su u hrvatski jezik ušle s turskim jezikom kao posrednikom rabe se nazivi *turcizmi* i *orijentalizmi*. Ne ulazeći dublje u terminološku raspravu, priklonit ćemo distinkciji tih termina prema Brozović (2005) i prihvatiti naziv *turcizmi*. Naziv *orijentalizmi*, ističe Brozović (2005), ne bi bio baš posve točan jer sve riječi koje su nam došle iz turskoga ili preko turskoga ne potječu iz tzv. orijentalnih jezika, to jest iz arapskoga i perzijskoga. Puno je riječi koje su u turski jezik došle iz novogrčkoga (kao *avlija, kaldırma, kesten, kutija*), iz talijanskoga (kamara). Kao što svi turcizmi nisu orijentalizmima, nisu ni svi orijentalizmi turcizmima. Pojedine su riječi arapskoga podrijetla stigle iz europskoga kulturnoga kruga, a ne iz turskoga jezika, a pojedine su riječi arabizmi koje su u hrvatski jezik ušle neovisno o turskome jeziku.

Čitajući izabrana djela požeških pisaca (Korajac 1994; Jurković 1994; Tomić 1966), prelistavajući rječnike turcizama (Esih 1942; Škaljić 1966) i rječnik stranih riječi (Klaić 2002) uočava se velik broj posuđenica iz turskoga jezika koje danas pripadaju standardnojezičnoj razini. U prikupljenomu korpusu turcizama jasno se mogu razlikovati dvije vrste posuđenica – usvojenice i prilagođenice. Izrazi koje pripadaju razini usvojenica potpuno se uklapaju u hrvatski standardni sustav i sve njegove norme tako da se više ne uočava njihova prethodna pripadnost stranome sustavu (*ćup, inat, zanat, rakija, bunar, čarapa, pita, lakrdija, djed, lula, kahva/kava, čizme, šešir, top, topdžija, četa, kula, barjak, nišaniti, đavao, feredža, skela, naricati, mahrama/marama, baram, prsluk, kabanica, sahat/sat, djed, tambura*). Prilagođenice se također uklapaju u standardni sustav jezika primatelja, ali njihovo se strano porijeklo još uvijek može zapaziti po nekim elementima koje zadržavaju iz jezika davatelja (*duhan, dorat, mehlem/melem, sultan, vezir, šator, paša, spahija, barut, jatagan, janjičar, beg, Turci, minaret, mujezin, šejtan*).

2. Turcizmi u *Šijacima*, Pavlu Čuturiću i Emin-aginoj ljubi

2.1. Usvojenice i prilagođenice

U prikupljenu se korpusu zamjećuju usvojenice i prilagođenice, primjerice:

- a) vojno i činovničko nazivlje – *sultan, vezir, top/topdžija, četa, kula, paša, šator, spahija, barut, jatagan, nišan, janjičar, beg*
- b) vjersko nazivlje – *đavao, minaret, mujezin, šejtan, feredža*
- c) odjevni predmeti – *čarapa, čizme, šešir, mahrama/marama, prsluk, kabanica*
- d) prehrambene namirnice – *rakija, pita, kahva/kava*
- e) predmeti iz života i tradicije – *ćup, lula, mehlem/melem, skela, tambura*
- f) nazivi za biljke i životinje: *duhan, dorat*

Titule turskih staležnih i činovničkih klasa ulaze u hrvatski jezik jer turska uprava i administracija dugi niz godina dominira ovim prostorima. Imenice koje označavaju titule turskih činovnika i posjednika jesu *sultan, vezir, paša, spahija, janjičar, beg*. Imenica *sultan* imenuje vrhovnog državnog poglavara ‘car, vladar’ (Škaljić 1966: 574) odnosno preciznije ‘osmanlijsko – turski car’ (Esih 1942: 111). Nakon njega slijedi *vezir* ‘prvi ministar, po vlasti odmah iza sultana, punomoćnik’ (Esih 1942: 126). Škaljić proširuje značenje na ‘upravitelja manjih državnih jedinica, najviša titula u državnoj hijerarhiji Turske Carevine: ministar, guverner jedne pokrajine, upravnik vilajeta’ (Škaljić 1966: 641). Tomić pripovijeda o pothvatima samog vrha turske države.

„U svim stranama prostranoga otomanskog carstva kupila se navrat – nanos silna vojska pod novim **vezirom**, da suzbije i razbije principa Eugenija, koji se bješe spremao da velikom silom osvoji Biograd, pa da preko njegovih ruševina zadre u srce države stambulskih **sultana**.“ (Tomić 1966: 189)

Imenica *paša* označava ‘titulu visokih dostojanstvenika i vojnih lica osim u duhovnoj hijerarhiji; rang generala’ (Škaljić 1966: 511), ali Esih uz vojnu (generalsku) komponentu navodi i onu posjedničku ‘zapovjednik i gospodar od jedinoga grada i njegove nahije; gospodar pašaluka’ (Esih 1942: 95).

„Travnički **paša** zapovjedi kapetanima u Posavini da svaki čas provaljuju preko Save, da pale kauske skele i čardake, a utvrde u prah obaraju.“ (Tomić 1966: 191)

Imenica *spahija* ima dva značenja prema Škaljiću ‘posjednik timara, spahiluka, koji je dužan kao konjanik da ide u vojsku u slučaju rata’, zatim ‘bolje stojeći seoski domaćin islamske vjere u Bosni i Hercegovini’ (Škaljić 1966: 570). Esih također navodi posjedničku komponentu i vojnu obvezu ‘gospodar od zemlje’, ‘dužan je poći kao konjanik na vojnu’ (Esih 1942: 110).

„Turski **spahije** htjedoše ga pošto – poto.“ (Tomić 1966: 202)

Najnižu vojnu titulu od navedenih označava imenica *janjičar* ‘turski nekadašnji regularni vojnik; danas samo nomen agentis »vrsta vojnika«’ (Esih 1942: 67).

„Bijahu to **janjičari**, koji su bježeći poslije velike bitke kod Varadina, sklonili se u Bosnu i tu onda živjeli od razbojništva i krađe.“ (Tomić 1966: 236)

Imenica *beg*, prema Škaljiću, otklanja se od vojnog i činovničko svijeta kao ‘plemička titula’ i ‘titula koja se pridaje musl. imenu iz poštovanja’ (Škaljić 1966: 129). Nasuprot tomu Esih navodi uz civilnu (građansku) i vojnu komponentu ‘naslov visokih vojničkih ili građanskih činovnika’ (Esih 1942: 25).

„Ako nisu dulje vremena mogli provaliti na našu stranu, a oni su robili raju u Bosni, a događalo se da su i **begovi** i spahije osjetili njihovu neobuzdanu pohlepu za tuđim dobrom.“ (Tomić 1966: 237)

Imenice *top*, *barut*, *jatagan*, *nišan* označavaju predmete koji se upotrebljavaju u boju. Imenica *top* ima dva značenja prema Škaljiću ‘poznato artiljerijsko oružje’ i ‘veći smotak (tuba) platna, štofa ili druge tkanine’ (Škaljić 1966: 619). Esih navodi samo značenje ratnog oružja ‘die Kanone, tormentum bellicum’ (Esih 1942: 121). Tomić upotrebljava i izvedenicu *topdžija* u značenju ‘artiljerac; onaj koji ispaljuje topove’ (Škaljić 1966: 619).

„Teška i laka konjica, **topdžije** s teškim topovima i pješadija bez broja kretala je nekamo prema istoku, kamo su hrlile carske čete od zapadnih i sjevernih strana države.“ (Tomić 1966: 189)

Imenica *nišan* ima tri značenja prema Škaljiću ‘cilj, meta prilikom pucaanja iz vatrenog oružja; naprava na pušci ili na topu za ciljanje’, ‘biljeg, znak na tijelu, madež’ i ‘odren, odlikovanje’ (Škaljić 1966: 493). Esih ne navodi treće značenje u smislu odrena, odlikovanja. U Tomićevu djelu pronalazim glagol nišani u značenju ‘ciljati’ (Škaljić 1966: 493).

„Nijedna crta njezina lica nije odavala da ona išta sluti o tom kamo **nišani** govor barjaktarov, samo ono često titranje dugih, crnih trepavica moglo bi te uvjeriti da djevojka zna o čem se radi, no da se čini nevještom, jer joj se stvar ne mili.“ (Tomić 1966: 232)

Imenicu *četa* Esih navodi kao turcizam dok Škaljić ističe da je riječ porijeklom iz nekog od slovenskih jezika spojena s turskim sufiksom –ci ‘*çeteci* (çete-ci), tur. çete „četa“ (riječ je slov. porijekla) + tur. suf. –ci’ (Škaljić 1966: 172). Nadalje Škaljić ističe ‘Tur. suf. –ci (–çi) dodaje se imenicama i služi za građenje imenica koje označavaju nosioca kakve radnje, zanimanja, zanata ili zvanja.’ (Škaljić 1966:24). Imenice koje označavaju vojne nastambe jesu *kula* i *šator* s tim da Škaljić imenici *kula* uz značenja ‘utvrda’ i ‘toranj’ pridodaje i treće značenje ‘stambena zgrada’ (Škaljić 1966: 423).

„Tvrđave i **kule** uzduž obala Save bijahu pune vojnika.“ (Tomić 1966: 190)

Imenice *đavao*, *minaret*, *mujezin*, *šejtan*, *feredža* pripadaju skupini vjerskog nazivlja. Imenica *đavao*, *đaur*, *đavur*, prema Škaljiću, ima značenje ‘nemusliman, nevjernik, hrišćanin’ (Škaljić 1966: 246). Esih ne precizira o kojoj vjerskoj pripadnosti se radi te opisuje općenito ‘nevjernik’ (Esih 1942: 48). Tomić upotrebljava oblik *đavo* s kontrakcijom vokala *a* u odnosu na standardnojezični oblik *đavao*.

„Ala je pravi **đavo** taj naš pukovnik!“ (Tomić 1966: 193)

„Neka **đavo** pije s njima...ta to bi ispilo i more i Dunavo...“ (Tomić 1966: 213)

Hrvatski standardni jezik usvaja imenicu *đavao*, ali u onom značenju koje u turskome jeziku ima imenica *šejtan* (*šeitan*) ‘đavao, vrag’ (Škaljić 1966: 584; Esih 1942: 113) bez analogije u odnosu na kršćanski svijet. Škaljić navodi i drugo značenje imenice *šejtan* - ‘dovrtljiv čovjek, obješenjak’ (Škaljić 1966: 584).

„Ti si ga općinila, puštenice, tebi je **šejtan** pomogao da meni jadnoj ugrabiš njegovo srce.“ (Tomić 1966: 329)

Imenice *čarapa*, *čizme*, *šešir*, *marama*, *prsluk*, *kabanica* pripadaju skupini odjevnih predmeta. Esih navodi starohrvatsku riječ ‘bječva’ u značenju *čarapa* (Esih 1942: 32). Škaljić prevodi istom posuđenicom ‘čarapa’ (Škaljić 1966: 164).

„Sve se je kao kakva stara **čarapa** raspalo i rasonodilo!“ (Korajac 1994: 20)

Imenice *čizma* i *šešir* su standardnojezični oblik starohrvatskih riječi ‘postola’ (Esih 1942:35; Škaljić 1966: 178) i ‘klobuk’ (Esih 1942: 114) koje

danas pripadaju domeni arhaizama osim na dijalektalnoj razini gdje su punopravan član leksika.

„Sutradan u svu zoru dolažаше mu sa svih strana obećana potpuna odlična toaleta: **čizme** od g. kapelana, hlače suknene od g. provizora, visoki škrljak od šumara.“ (Jurković 1994: 18)

„Kad dođe na nje red, učitelj pred vrati **šešir** s glave skine i u nj pjesan tako udesi kako će si moći u nuždi pomoći.“ (Jurković 1994: 19)

Imenica *mahrama/marama* ima dva značenja ‘ubrus, ručnik, peškir’ i ‘bošča, rubac, krpa ili peškir kojim ženske pokrivaju glavu’ (Škaljić 1966: 441). Esih opisuje, ali ne precizira čemu koristi ‘tkana je od pamuka ili lana, a s oba kraja ukrašena prugastim uzorkom utkanih crvenih ili plavih niti (čibuk, der Streifen)’ (Esih 1942: 83). Ni u Tomićevu djelu nije potpuno jasno koje se značenje realizira. Vjerojatnije je drugo jer je i u hrvatskom standardnom jeziku prevladalo značenje rupca kojim žene pokrivaju glavu.

„Upomoć, upomoć! – uze vikati nesretna djevojka, no otmičari njezini zabuše joj usta **maramom**, svežu joj konopcem ruke naopako, privežu Aničin čamac uz svoju šajku i uzmu nato žurno veslati k mjestu gdje Vrbas utječe u Savu” (Tomić 1966: 238)

Imenica *prś(a)luk* po Škaljiću nije potpuni turcizam. Radi se, naime o ‘hrvatskoj riječi prsten s turskim sufikslnim morfemom *-luk*’ (Škaljić 1966: 525). Esih također smatra da se radi o turskoj izvedernici na *-luk*, ali u korijenu nije hrvatska riječ *prsten* nego ‘Laibchen germanizam prekrojen u tursku izvedenicu na *-luk*’ (Esih 1942: 99).

„Sve satnije imadu jednako, domaće odijelo što si ga svaki vojnik sam pribaviti mora: kratki gunjac s crvenim gajtanima, modri **prsluk** i hlače, obične opanke, pa onda crvenu kabanicu, a na glavi crvenkapu, kako ju je nosio onda svijet u pukovnji.” (Škaljić 1966: 245)

Imenicu *kaban* Esih definira kao ‘kabanica, kaput, ogrtač’ (Esih 1942: 70). Prema tome hrvatski standardni jezik usvaja imenicu *kabanica* kao izvedenicu iz turske riječi *kaban*.

„Sve satnije imadu jednako, domaće odijelo što si ga svaki vojnik sam pribaviti mora: kratki gunjac s crvenim gajtanima, modri prsluk i hlače, obične opanke, pa onda crvenu **kabanicu**, a na glavi crvenkapu, kako ju je nosio onda svijet u pukovnji.” (Tomić 1966: 245)

„Vojvoda ogrne **kabanicu** i brzim korakom požuri se do kućara Aničina. (Tomić 1966: 315)

Imenice *rakija*, *pita*, *kahva/kava* pripadaju skupini prehrambenih namirnica. Imenica *kahva* je zanimljiva iz razloga što nije potpuno transfonimizirana nego je oblikovana prema izgovoru turske riječi *kahve* u značenju ‘kafa’, ‘kafana’ (Škaljić 1966: 381).

„Ona nam je obično poslije ručka **kahvu** utakala, te najprije namiguju, poslije pomiluj, razgovaraj se s večeri pred kućom...” (Jurković 1994: 11)

Imenice *mahrama*, *mehlem*, *sahat*, kao i imenica *kahva*, u hrvatskom standardu gube glas *h* te se na taj način udaljavaju od izvornog modela. Imenica *sat* nakon ispadanja fonema *h* kontrahira dva vokala *a* u jedan. Izrazito je zanimljivo što Tomić upotrebljava oba oblika.

„Kad je bilo podne, morala je sva vojska po zapovijedi užinati, zatim se odmoriti koja dva-tri **sata**, a onda se spremati za polazak.” (Tomić 1966: 245)

„Puna tri **sahata** proveo Emin-aga kod Ajke, a onda se oprostio s njom, obećav da će se doskora opet vratiti.” (Tomić 1966: 337)

Kontekst prve rečenice općenit je pa nije slučajnost da se upotrebljavaju oblici u kojima dolazi do gubljenja glasa *h*. U drugoj rečenici ambijent je situiran u muslimanskom svijetu pa je i izričaj prilagođen izvorniku. Posebnost imenice *melem*, prema Škaljićevu rječniku, jest u njezino značenje – ‘mast koja se privija kao lijek na rane, kraste, uboj’ i figurativno ‘blag, dobar čovjek’ (Škaljić 1966: 453). Isto vrijedi za imenicu *šejtan* koja u doslovnom smislu znači ‘đavao, vrag’ (Škaljić 1966: 584), a u figurativnom ‘dovrtljiv čovjek, obješenjak’ (Škaljić 1966: 584). Takva vrsta dvostrukosti u značenju koja se odnosi na opis karakternih osobina značajna je, prema Škaljiću, za sve imenice koje označavaju izrazito pozitivne ili izrazito negativne pojave i predmete. U Esihovu rječniku navedena su samo doslovna značenja. Imenica *melem* se definira kao ‘mast, kojom se liječe rane’ (Esih 1942: 85), imenica *šejtan* kao ‘đavao, sotona’ (Esih 1942: 113). U tekstu se također ne realiziraju prenesena značenja.

„Čas – dva i eto se sraziše, jer katane silovito izmahuju kopljem. Gdje ovo pogodi tu **melema** nema.” (Tomić 1966: 208)

„Ti si ga opčinila, puštenice, tebi je **šejtan** pomogao da meni jednoj ugrabiš njegovo srce.” (Tomić 1966: 329)

Imenice *ćup*, *lula*, *mehlem/melem*, *skela*, *tambura* označavaju predmete iz života i tradicije. Imenica *ćup* u Škaljićevu rječniku, definirana je kao ‘zemljani duboki sud koji ima dvije ručke sa strane’ (Škaljić 1966: 200). Esih s jedne strane malo više precizira određujući sadržaj koji se unutra pohranjuje ‘lonac u kojem se čuva med ili mast’ (Esih 1942: 39), a s druge strane uskraćuje u opisu samoga predmeta definirajući ga samo kao ‘lonac’. U Korajčevim *Šijacima* imenica *ćup* nije preciznije određena, označava predmet koji proizvode s namjerom prodaje.

„Šijak napravi tako lijepe išarane, a kraj toga jeftine pokljuke i **ćupine**, da jim nema prigovora!” (Korajac 1994: 6)

„Sad se prave kapci, **ćupovi** i pokljuke.” (Korajac 1994: 25)

Esih definira imenicu *lula* kao ‘sprava za pušenje’ (Esih 1942: 82), dok je množina iste imenice, *lule*, kod njega opisana kao posebna riječ s značenjem ‘cijevi kroz koje teče voda’ (Esih 1942: 82). Škaljiću je to jedna riječ kojoj dodaje i treće značenje ‘mala čašica kao povelik naprstak’ (Škaljić 1966: 436). Jurković ju upotrebljava samo kao ‘spravu za pušenje’, a Korajac u tom smislu dodaje i imenicu *duhan* kao sadržaj koji se stavlja u lulu.

„Pitalo bi se za koju godinu poslije moje smrti: to li je **lula**, to li je periš, to li je pero kojim je pisala neumrla ruka Pavla Čuturića?“ (Jurković 1994: 8)

„Grga posluša i otiđe; jer nije on neposlušan, samo malo spor, a takve je čudi da rad priklapa, zanovijeta i prigovara; a međutim djed Mišo izvadi iz torbe svoju malu **lulicu** s još manjim kamišcem (jer u tom su Šijaci slični Ciganom: kamiš im je bar dva ili tri puta kraći od **lulice**!), napuni ju s krompirom, tj. lišćem od krompira, jer duhan je skup, a što si malo duhana sam posadi, to mu sve milosrdna „c. kr. filancija“ iščupa – dakle on se zadovolji uprav kao i Ciganin, i s krompirom!“ (Korajac 1994: 14)

Imenica *tambura* pripada skupini etnografskih dijalektizama koje preuzimamo u standardu u nedostatku izraza koji bi ih zamijenio. Škaljić ju opisuje kao ‘poznati muzički udarni instrument sa žicama’ (Škaljić 1966: 599), a Esih kao ‘vrstu citre’ (Esih 1942: 116).

„Nije jedanput slušala kako su momci uz **tamburu**, a slijepci uz gusle javorove pjevali da je Turčin ugrabio kršćansku djevojku i s njom se oženio.“ (Tomić 1966: 275)

Riječi *inat*, *zanat*, *bunar*, *lakrdija*, *Turci*, *naricati*, *barem*, *sahat/sat*, *djed* pripadaju skupini turcizama iz svakodnevnoga govora. Imenice *inat* i *zanat* u Korajčevim *Šijacima* se pojavljuju unutar poslovice koje su najčešće dio privatnog i uskog obiteljskog govora, a tako zapravo i možemo pojmiti cijeli taj krug Korajčevih požeških trgovaca, poput jedne velike obitelji.

„Šijak potpuno vjeruje u istinu one narodne poslovice „od **inata** nema goreg **zanata**“ – zato je i miran kao janje – dok ga ne rasrdiš; ali kad ga naljutiš, opsovati će ti onaj pupčar s kojim ti je baba pupak rezala, ili onu šklocu kojom gospodin bog u nebu hljeb reže, a onda u najvećoj žestini – pružit će ti tikvicu s rakijom da se napiješ i š njim pomiriš!“ (Korajac 1994: 7)

„Tako smo od naših starih naučili, to je naš **zanat**, od toga mi živimo.“ (Korajac 1994: 22)

Tomić se koristi imenicom *inat* i sinonimom *prkos* unutar iste rečenice.

„On je naš sužanj i leži ranjen kod vojvode Čaldara! – pohvali se delija, komu se htjelo prkosa i **inata** bez razloga.“ (Tomić 1966: 264)

Imenicu *bunar* Esih definira kao ‘zdenac, studenac’ (Esih 1942: 30), dok ju Škaljić opisuje kao ‘vještački iskopana duboka jama, rupa, iz koje se vadi i upotrebljava podzemna voda’ (Škaljić 1966: 154). Korajac upotrebljava u jednoj rečenici i usvojenicu iz turskog jezika *bunar* i starohrvatsku riječ *zdenac*.

“Jedanput dođe na naš **bunar**, a imadu i sami kod svoje kuće zdenac; drugi put opet prođe kraj naše kuće, pa kad je kod dvorišta, onda se popne uvis koliko je dugačak pa se ogleđe naokolo ko da nešto traži; a najljepše je što je juče bilo.” (Korajac 1994: 17)

Zanimljiva je imenica *lakrdija* koja se kod Esiha opisuje kao ‘riječ, govor’ (Esih 1942: 81), dok Škaljić dodaje i drugo značenje koje je danas u hrvatskom standardnom jeziku puno zastupljenije ‘komedija bez književne vrijednosti koja ima za cilj da izazove smijeh pod svaku cijenu; šala’ (Škaljić 1966: 431). Nasuprot tomu, Korajac rabi imenicu u prvotnome značenju, odnosno kao ‘riječi, govor’ Esih ne navodi imenicu *djed*, *dedo* kao turcizam, za razliku od Škaljića – ‘*dedo*, *deda* m (tur) djed.< tur. dede „djed“’ (Škaljić 1966: 208). Korajac i Tomić upotrebljavaju neeufemizirani oblik *djed*.

„Da ne duljim lakrdije: u kući **djeda** Kuburdžića, kneza golobrdskog, velika je tišina i veliki žamor.” (Korajac 1994: 38)

„Ne okaljajte slave svojih **djedova**.” (Tomić 1966: 246)

Imenica *Turčin* označuje ‘pripadnika turske nacije’, ali i vjersko obilježje ‘musliman’ u pučkom govoru i u narodnoj pjesmi (Škaljić 1966: 624).

„Planuo žestok, ogorčen boj između jednih i drugih. Katane se junčki biju, ali i **Turci** bijesni i razjareni da im neće dugo odoljeti moći.” (Tomić 1966: 256)

Posljednjoj skupini pripada jedan glagol (*naricati*) i jedan prilog (*barem*).

„Ah, bože, pravedni bože, zašto mi ote sina? Kukala starica i kukajuć izašla na trijem, da tamo dalje **nariče**.” (Tomić 1966: 226)

Škaljić navodi imenicu *nara* u značenju ‘vika, cika, deranje’ te drugo značenje ‘njiska, rzanje konja’ (Škaljić 1966: 487). Esih također navodi dva značenja ‘uzvik, usklik, hrzanje konja’ (Esih 1942: 91). Prilog *bar*, *barem* Škaljić i Esih definiraju kao ‘makar, u najmanju ruku, ako ništa drugo’ (Škaljić 1966: 120; Esih 1942: 23)

„Tim bolje. – odgovori pukovnik – **barem** ćemo prije biti gotovi.” (Tomić 1966: 244)

Usvojenice se pojavljuju u svim trima proučavanim djelima, dok prilagođenice većinom u Tomića i nešto malo u Korajca. U Korajčevim *Šijacima* to su imenice *duhan* i *dorat*. U Tomićevom romanu *Emin-agina ljubav* razini prilagođenica pripadaju imenice *vezir*, *sultan paša*, *spahija*, *janjičar*, *beg*, *Turci*, *šator*, *barut*, *jatagan*, *minaret*, *mujezin*, *šejtan*, *feredža*, *melem*.

Razlog tomu je što Tomić u svojem povijesnom romanu koristi sav repertoar činovničkih i posjedničkih titula, te vjerskih naziva i nekolicinu drugih predmeta vezanih uz boj i ratovanje. U Korajčevim Šijacima semantički prevladava leksik iz obiteljskoga ozračja koji je vezan uz tematsko određenje djela – niz prizora iz seoskoga života u požeškome kraju koji ponajprije opisuju običaje i navade požeških trgovaca zvanih *Šijaci* (usp. Jelčić 1977: 106). Leksik se odnosi na prehrambene namirnice i predmete vezane uz njihovu primjenu te na još poneku riječ iz obiteljskog okruženja. Jurković u podnaslovu određuje svoju pripovijetku kao ‘ulomci iz lomna i krševita života jednoga starovjerskog pučkog učitelja’ (Jurković 1994: ?). Leksik kao i tema pomiču se iz svakodnevnice u područje učenih razgovora, želje za napredovanjem i potvrdom svoga statusa tako da i onaj malen broj turcizama koji se pojavljuju ne pripada prosvjetnoj sferi nego onoj u kojoj se i koriste – svakodnevnomu govoru. Prema vrsti većina riječi su imenice. Pojavljuju se svega dva glagola (*nišaniti* i *naricati*) i jedan prilog (*barem*).

2.2. Dijalektizmi

U svim trima djelima javlja se velik broj turcizama koji pripadaju dijalektalnoj razini. Većina dijalektizama u ovome korpusu jesu imenice – *varoš*, *mangura*, *mušterija*, *abadžija*, *majdan*, *kubura*, *burgija*, *ćebe*, *adet*, *kavga*, *kulaš*, *kiljer*, *čilit*, *dušman*, *divan*, *kuskun*, *čakmak*, *avet*, *dolama*, *tokmak*, *kalfa*, *dušman*, *ugursuz*, *bašča*, *čivut*, *tabak*, *dušek*, *veresija*, *megdan*, *medandžija*, *ćorda*, *kaur*, *đerdan*, *kubura*, *kapija*, *durbin*, *barjaktar*, *čoban*, *komšija*, *bečar*, *busija*, *đuvegija*, *babo*, *hanuma*, *duvak*, *duvar*. Sljedeća vrsta riječi prema kriteriju zastupljenosti jesu glagoli – *karati*, *ištati*, *hasniti*, *okrečiti*, *jagmiti* (*se*), *ašikovati*, *begenisati*. Samo su dva priloga – *ele*, *badava*; dva uzvika – *jok*, *jok vala*, veznik – *međer* i riječca *ja*. Imenice se mogu razvrstati u sljedeće značenjske skupine:

- a) imenice koje označavaju muške i ženske osobe: *mušterija*, *abadžija*, *dušman*, *avet*, *kalfa*, *ugursuz*, *čivut*, *megdandžija*, *kaurin/kaurkinja*, *čoban*, *komšija*, *bečar*, *đuvegija*, *babo*, *hanuma*, *barjaktar*
- b) imenice za predmete: *mangura*, *kubura*, *burgija*, *ćebe*, *čilit*, *kuskun*, *čakmak*, *dolama*, *tokmak*, *tabak*, *dušek*, *ćorda*, *đerdan*, *kapija*, *durbin*, *šajak*, *duvak*, *duvar*
- c) mjesne imenice: *varoš*, *majdan*, *kiljer*, *bašča*, *megdan*
- d) radne imenice: *kavga*, *divan*, *busija*
- e) imenice za životinje: *kulaš*
- f) mislene imenice: *adet*, *veresija*

Imenica *mušterija* u oba rječnika se definira kao ‘kupac, klijent’ (Škaljić 1966: 479; Esih 1942: 90). Korajac, izražavajući se u poslovičnom duhu, obuhvaća isto to značenje.

„Neki tvrde - o čem ja međutim u najsmjernijoj poniznosti dvojim – da su Šijaci veoma razumni i obrtni ljudi; da se upravo na njih obistinjuje ona narodna poslovice: “**mušterija** koze pase“; jer da se upravo oni u sto zanata razumijevaju; tako npr. vele: “Šijak se potpuno razumijeva u lončarstvo.“ (Korajac 1994: 6)

Imenica *abadžija* nastaje sufiksalsnom tvorbom od imenice *aba* u značenju ‘domaćeg sukna’ i ‘ogrtača skrojenog od abe’ (Škaljić 1966: 65).

„Šijak je tako dosjetljive i izumljive pameti – o čem ja i opet dvojim – da on ni ne treba mnogo, kao drugi ljudi, za svoju porabu obrtnika, npr. šeširdžija, opančara, **abadžija** itd., jer je već sam gotovo svake ruke obrtnik!“ (Korajac 1994: 6)

Imenica *megdandžija* tvori se također sufiksalsnom tvorbom od imenice *megdan*, *mejdan* koja prema Škaljiću ima četiri značenja: ‘1. povelik prazan prostor u gradu, polje, trg. 2. marvena pijaca, vašarište. 3. boj, dvoboj, duel. 4. fig.:vidjelo, javnost.’ (Škaljić 1966: 454). U Tomićevu romanu realizira se treće značenje imenice *megdan* (‘boj, dvoboj, duel’). Imenica *megdandžija* označava vršitelja radnje, tj. ‘onaj koji mejdan dijeli, koji se bori’ (Škaljić 1966: 454).

„Najedanput će udariti u bubnjeve; razderat će se bojne trublje, pa eto vojne, na koje će poći sve što je doraslo do britke čorde i konja od **megdana**. Ali krajišnici, stare **megdandžije**, ne klonuše duhom.“ (Tomić 1966: 190)

Navedene imenice zajedno s imenicama *komšija* i *đuvegija* u značenju ‘susjed’ (Esih 1942: 78; Škaljić 1966: 413) i ‘mladoženja’ (Esih 1942: 52; Škaljić 1966: 259) pripadaju skupini imenica tvorenih dodavanjem sufiksa *-džija* i *-ija* turskoga podrijetla i dodaje se na uglavnom na strane osnove.

„Mi zato moramo uvjeriti naše **komšije** da se uzalud nas ne boje, a to će biti samo onda moguće ako ih budemo što češće uznemiravali.“ (Tomić 1966: 242)

„Eto ti dovedoh **đuvegiju** – viknu šaljivo Ivo Anici.“ (Tomić 1966: 259)

Imenica *kaur/kaurin* ima dva značenja: ‘isto što i đaur’ i ‘katolik ili Latin’ (Škaljić 1966: 401). U Tomića se realizira drugo značenje koje se odnosi na imenovanje katolika odnosno kršćana.

Sretan put, **kauri!**“ (Tomić 1966: 254)

U turskome nazivlju nečisti duh uvijek je u usporedbi s kršćanskim svijetom. Usvojenice koje ulaze u hrvatski jezik zadržavaju tu komponentu, a briše se ona koja se odnosi na katoličanstvo i kršćanstvo. Tako npr. ime-

nica *đaur*, *đaurin*, *đavur* ‘nemusliman, nevjernik, hrišćanin’ (Škaljić 1966: 246) danas ima samo značenje nečistog duha. Imenice *čoban*, *komšija*, *bečar*, *đuvegija* prisutne su u dijalektu, dok su imenice *babo* i *hanuma* potisnute iz svakodnevnoga govora i dobivaju blago ironijsko značenje koje se u Tomićevu djelu ne može iščitati.

„Ja, **babo**! Molim te da mi to dopustiš? – javi se Anica molećim glasom.“ (Tomić 1966: 261)

„– **Babo**! – viknula su mu odozdo djeca kao u jedan glas, a on im stao mahati objema rukama da gore k njemu dođu.“ (Tomić 1966: 277)

„U šajci sjedila turska **hanuma** u bogatu odijelu, s duvkom preko lica, a do nje stajale otmjene Turčine, komu već na licu razabireš da mora biti beg ili kapetan.“ (Tomić 1966: 264)

Imenice *dušman* tvori se sufiksom *-an* koji uglavnom sudjeluje u tvorbi imenica s pejorativnim značenjima npr. ‘glupan, tupan’. Esih i Škaljić prevode standardnom riječju ‘neprijatelj’ (Esih 1942: 44; Škaljić 1966: 229). Imenica se potvrđuje u svih triju autora u istom tom značenju.

„I zbilja, kad su u neke nekavice oko kere u Đakovu došli i pronašli da su gotovo sve pokljuke polupali, posvadiše se i počupaše se među sobom tako da prije najbolji prijatelji postadoše sada krvni **dušmani**.“ (Korajac 1994: 28)

„O svom šertovanju neću mnogo da govorim. Povazdan djecu držao; sve u kući: gospodaricu, kalfe, djecu, mačke i pse dvorio, u kuhinji za vratima jio, na sjeniku spavao: posljednji lijeao, prvi ustajao, napokon više batina izvukao negoli zalogaja izjeo; otkle tko, udri po meni; kamo god se obazrem, vidim svoje ljute **dušmane**: u svakom kutu po batinu, a za vratih nemili korbač; pak što bi njim i izmakao, to me dočekaju klete šake.“ (Jurković 1994: 8)

„Katane, čini se, natjerali u bijeg **dušmanina** i sada se opet lijepo vrstaju u svoje kolone, pa jezde redomice, kako su i pošli u boj.“ (Tomić 1966: 208)

Imenice *avet*, *čivut*, *ugursuz* označavaju muške osobe i tvore se nultim nastavkom. Imenicu *avet* oba rječnika definiraju kao ‘utvara, prikaza’ (Esih 1942: 20; Škaljić 1966: 106). Imenici *čivut* u značenju ‘Židov’ (Esih 1942: 34; Škaljić 1966: 175) Škaljić dodaje i drugo značenje ‘škrtac’ (Škaljić 1966: 175). U tekstu se realizira prvo značenje, ali svakako uz jednu dozu ironije spajajući pojmove kao što su ‘čivut’ i ‘velikodušno’ (Jurković 1994: 16). Imenica *ugursuz* označava, prema Esihu, ‘rdava čovjeka, bez poštenja’ (Esih 1942: 123). Škaljić dodaje i oznaku fizičkoga izgleda ‘nevaljalac, nesretnik; nesređen, zapušten čovjek’ (Škaljić 1966: 629). Sve tri imenice proizlaze iz Jurkovićeve pripovijetke *Pavao Čuturić*.

„Žena se probudi i zagrmí: Lagano, **aveti!** Što si pobjesnio?“ (Jurković 1994: 6)

„Tud si zasiječe pero i odmota tabak lijepe hartije što je **čivut** Leport velikodušno darovao općini da se na njoj napiše čestitka Nj. Preuzvišenosti.“ (Jurković 1994: 16)

„Jezik za zube, **ugursuze** jedan. U postelju, nesrećo, dok te nisam.“ (Jurković 1994: 12)

Imenica *kalfa*, kao i imenica *paša*, semantički je muškoga spola, dok se gramatički sklanja prema obrascu sklonidbe *e*. Označava ‘pomoćnika u dućanu, esnafskog radnika za plaću’ (Esih 1942: 72; Škaljić 1966: 387).

„O svom šertovanju neću mnogo da govorim. Povazdan djecu držao; sve u kući: gospodaricu, **kalfe**, djecu, mačke i pse dvorio, u kuhinji za vratima jio, na sjeniku spavao: posljednji lijeao, prvi ustajao, napokon više batina izvukao negoli zalogaja izjeo; otkle tko, udri po meni; kamo god se obazrem, vidim svoje ljute dušmane: u svakom kutu po batinu, a za vratih nemili korbač; pak što bi njim i izmakao, to me dočekaju klete šake.“ (Jurković 1994: 8)

Imenica *barjaktar* se izvodi iz imenice *barjak* dodavanjem nastavka *-ar* i označava vršitelja radnje ‘onaj koji nosi zastavu’ (Škaljić 1966: 114). Tomić je upotrebljava u tome značenju, ali ne neutralnom (civilnom), nego kao pripadnika vojne hijerarhije.

„**Barjaktar** dobiva na uživanje dvadeset i četiri jutra dobre zemlje, koju mu rabota bez ikakve plaće obrađuje i prihod snje ubire.“ (Tomić 1966: 221)

„Ta drugi **barjaktari** u pukovniji ne umiju čestito ni čitati ni pisati, a pram njemu izgledaju kao čobani.“ (Tomić 1966: 230)

„Nijedna crta njezina lica nije odavala da ona išta sluti o tom kamo nišani govor **barjaktarov**, samo ono često titranje dugih, crnih trepavica moglo bi te uvjeriti da djevojka zna o čem se radi, no da se čini nevještom, jer joj se stvar ne mili.“ (Tomić 1966: 232)

Imenice za predmete označavaju stvari iz konkretnoga svijeta, ali nerijetko imaju i prenesena značenja. Imenica *kubura* prema Škaljiću ima pet značenja: ‘1. mala puška (pištolj) koja se puni barutom. 2. kožna torba (futrala) pričvršćena na sedlu u kojoj se drži mala puška. 3. uski dugi hodnik ili natkriveni prolaz. 4. od kamena uzidan ili od drveta napravljen sanduk kockastog oblika. 5. fig. tegoba, teškoća, nevolja, nedaća; slabo životno stanje.’ (Škaljić 1966: 421). Esih je definira kao ‘bijeda, nevolja’ (Esih 1942: 79) ne dotičući se konkretnih značenja. Korajac od nje tvori prezime *Kuburđić* te se imenica pojavljuje u figurativnom značenju.

„Što je Periklo bio Ateni, to je seoski knez djed Mišo **Kuburdžić** svomu golom Brdu.“ (Korajac 1994: 9)

„Alaj ti je to **kubura** kad ostariš.“ (Korajac 1994: 33)

U Tomića se realizira prvo značenje ‘mala puška, pištolj koji se puni barutom’ (Škaljić 1966: 421).

„Jedan vojvoda diže **kuburu** u vis: - jedan, dva, tri! I **kubura** planu.“ (Tomić 1966: 205)

„Svaki će od njih povesti dvoje sluga, a **kubura** će biti oružje kojim će jedan drugog nasmrtno pozdravljati.“ (Tomić 1966: 343)

Prezime glavnog lika Jurkovićeve pripovijetke, *Pavla Čuturića*, još je jedan primjer tvorbe prezimena od imenica koje označavaju konkretne predmete. Škaljić definira imenicu *čutura* kao ‘ploska, ovalan i plosnat sud za piće, obično od drveta sa šarama i duborezom’ (Škaljić 1966: 182). U Esiha se ne potvrđuje.

„Sreća bi me na svojih krilih ponijela, a on uzamši me za noge: ‘Nećeš, Pavle **Čuturiću**, jok vala’ – i tako sve se penji i padaj.“ (Jurković 1994: 6)

„Okolo četiri ure poslije podne otvoriše se mala, od četiri natrule daske slupana vrata školske bašče i u nju stupi učitelj Pavao **Čuturić**.“ (Jurković 1994: 14)

Imenica *tokmak*, kao i imenica *kubura*, obuhvaća velik broj značenja od kojih je posljednje figurativno ‘glupan, zvekan; glupak’ (Škaljić 1966: 618). U tom smislu se u Jurkovićevoj pripovijetci i realizira. Esih navodi samo konkretno značenje ‘mali topuz; debeo, kratak direk od drveta, koji je služio za zatvaranje avlinskih vrata, jer nije bilo brava’ (Esih 1942: 121).

„Znate li vi što, gospodaru Niko? Vaš je sin lijenčina, **tokmak**.“ (Jurković 1994: 7)

Korajčevi *Šijaci* obiluju imenicama koje označuju konkretne predmete – *mangura*, *burgija*, *čilit*, *kuskun*, *čakmak*. Imenica *burgija* predstavlja jednu vrstu alata ‘svrdlo’ (Esih 1942: 30; Škaljić 1966: 155). U Korajčevu je izričaju kolokvijalno obilježena.

„Srca je ko rovito jaje meka; ali znade kadšto, premda u rijetke petke, i planuti, tek kad opsuje šklocu ili **burgiju**, onda znaj da još malo fali pa će se rasrditi!“ (Korajac 1994: 10)

„Djed Miša psuje Jozi i Marku onu **burgiju** s kojom je dragi bog nebo izbušio, a ovi opet djedu psuju onu tkanicu s kojom mu se pradjed pasao.“ (Korajac 1994: 20)

Imenicom *čilit* u značenju ‘katanac’ (Esih 1942: 37; Škaljić 1966: 193) Korajac se koristi u metaforičkom obliku.

„Pa valjda nemaš **čilita** na zubih, da ne možeš reći što si opazio?“ (Korajac 1994: 17)

Imenice *dolama* i *duvak* odjevni su predmeti. Imenicu *dolama* Esih definira kao 'haljina, po kojoj se paše' (Esih 1942: 43), a Škaljić kao 'vrsta starinske muške i ženske nošnje, slična kaputu' (Škaljić 1966: 222). Jurković je upotrebljava u značenju 'crkveno ruho'.

„Tako mišljah u sebi sve se nadajući da će i moja zvijezda napokon prosinuti, osjećajući živo da sam vredniji nego mnogi od onih što bijahu preda mnom te i danas nose na plećiju zlatne **dolame** i na trbušinah krstove.“ (Jurković 1994: 7)

Imenica *duvak* u značenju 'vjerenički veo' (Esih 1942: 44; Škaljić 1966: 230) u Tomičevu tekstu se realizira kao imenica s *nepostojanim* a (*N duvak*, *I duvkom*) iako za sufiks *-ak* nije uvijek nužna ta vrsta glasovne promjene (npr. *N barjak*, *I barjakom*).

„U šajci sjedila turska hanuma u bogatu odijelu, s **duvkom** preko lica, a do nje stajao otmjen Turčin, komu već na licu razabireš da mora biti beg ili kapetan.“ (Tomić 1966: 264)

Imenica *ćebe* u značenju 'vuneni pokrivač' (Esih 1942: 36; Škaljić 1966: 185) u Korajca dolazi u poslovičnom stilu.

„Imade samo tri male mane: 1. rad prigovara; 2. u poslu je spor: pravo gengalo i oklijevalo, te da nema djeda Miše koji ga uvijek opominje, ne bi se puno uradilo, tj. da nije Miše starca, ne bi bilo udara; a 3. malo je lakom na jelo i pilo, izjeo bi – štono kažu – masno **ćebe** na Veliki petak!“ (Korajac 1994: 11)

Imenica *dušek*, prema Škaljiću, znači 'postelja, madrac' (Škaljić 1966: 229). U Klaićevu *Rječniku stranih riječi* dodaje se i značenje 'jastuk' (Klaić 2002: 332). U Jurkovića su moguća oba značenja.

„A djevojka mu odgovori: da kad je njemu bila dobra štalica, mi da ne tražimo bijelih dvorova; kad je on mogao spavati na slamici, mi da ne tražimo mekih **dušeka**; kad je on mogao s volom i magarcem pod jednim krovom stajati, zašto da i mi... Tud joj učitelj presiječe riječ.“ (Jurković 1994: 25)

Imenica *ćorda* prevodi se standardnom riječju 'sablja' (Esih 1942: 38; Škaljić 1966: 196). Esih navodi kako je najčešći pridjev uz navedenu imenicu *britka*. U Tomičevu romanu javlja se isti izraz.

„Najedanput će udariti u bubnjeve; razderat će se bojne trublje, pa eto vojne, na koje će poći sve što je doraslo do britke **ćorde** i konja od megdana. Ali krajišnici, stare megdandžije, ne klonuše duhom.“ (Tomić 1966: 190)

„Oni će morati opet u bijeg i to bježati što se igda može, samo da spase glavu od britke turske **ćorde**.“ (Tomić 1966: 256)

Imenica *đerdan* u značenju 'ženski nakit oko vrata' (Esih 1942: 49; Škaljić 1966: 249) vrlo je raširenom u dijalektu. Tomić niže dukate oko Aničina vrata.

„To najbolje svjedoči onaj **đerdan** od tri niza dukata, kojim se danas nagizdala.“ (Tomić 1966: 193)

Imenica *kahpija*, *kapija* u Škaljićevu se rječniku prevodi kao 'bludnica, kurva; pokvarenjak' (Škaljić 1966: 381), dok kod Esiha označuje 'vrata' (Esih 1942: 73) i upravo to potonje značenje preuzima Tomić:

„Pred **kapijom** namješten je sa svake strane po jedan top, a dva stražara kreću gore – dolje, od jednog topa do drugoga.“ (Tomić 1966: 216)

Imenica *šajak* znači 'sukno, vrsta grube čoh'e' (Škaljić 1966: 579). Sudeći prema Tomićevu tekstu *šajka* je vrsta lađe s platnenim jedrima budući da se kreće po vodi i može zapremiti dvadeset momaka. Imenica *durbin* prevodi se kao *dalekozor* (Esih 1942: 44; Škaljić 1966: 228).

„Na **durbin** smo mogli posve dobro razabrati da se u tim šajkama mogu lijepo kretati i boriti se kakvih dvanaest momaka.“ (Tomić 1966: 217)

Duvar u značenju 'zid' (Esih 1942: 44; Škaljić 1966: 230) posljednja je imenica ove skupine. Realizira se u Tomićevu romanu.

„Emin – aga skrenu samo pogledom k **duvaru**, kao da ga mrzi o tom govoriti.“ (Tomić 1966: 267)

„Uzevši s **duvara** posvećenu voštanicu i krunicu, zaključa sobu i pođe žurnim korakom na seosko groblje.“ (Tomić 1966: 292)

Mjesne imenice označuju zatvoren i otvoren prostor. Imenica *kiljer* u značenju 'soba za ostavu, sobica, vajat' (Esih 1942: 37; Škaljić 1966: 193) označava zatvoren prostor. Imenice koje označavaju otvoren prostor jesu *varoš*, *majdan*, *bašča*, *megdan*. Imenicu *varoš* Esih definira kao 'grad, mjesto' (Esih 1942: 125). U Škaljića se ne potvrđuje. Korajac se igra riječima okrećući riječi *varoš* i *selo* iz pridjeva u imenicu i obratno.

„Pođi, ako imadeš dosta vremena i koju suvišnu manguru, k slobodnom i odrpanom kr. gradu Požegi, pa kreni iz ovoga **varoškog** sela ili seoskog **varoša** – jer to ti je Požega i ništa više – prema sjeveru, nećeš se voziti ni kakovih deset časova, ali će puknuti pred tvojim očima lijepa, krasna i dražesna ravnica u spodobi skoro posve pravilne elipse koje veća os od istoka k zapadu proteže se otprilike pet do šest milja, a manja od sjevera k jugu ne iznaša ni potpune dvije milje.“ (Korajac 1994: 5)

Imenicu *majdan* oba autora prevode kao 'rudnik' (Esih 1942: 83; Škaljić 1966: 443). Korajac se izražava metaforički opisujući Požegu kao rudnik šijačkog zanata.

„Tu je **majdan** šijačkog obrtništva, hoću da kažem pokljukarstva!“ (Korajac 1994: 8)

Imenica *megdan* obuhvaća velik broj značenja '1. povelik prazan prostor u gradu, polje, trg. 2. marvena pijaca, vašarište. 3. boj, dvoboj, duel. 4. fig.: vidjelo, javnost.' (Škaljić 1966: 454). Esih ne navodi figurativno značenje. U Tomićevu se djelu realizira značenje dvoboja.

„Najedanput će udariti u bubnjeve; razderat će se bojne trublje, pa eto vojne, na koje će poći sve što je doraslo do britke čorde i konja od **megdana**.“ (Tomić 1966: 190)

„Čovjek je to u godinama, ali oštre crte lica i one ognjevite crne oči svjedoče ti da još nije prestar za junačke **megdane**.“ (Tomić 1966: 199)

Imenicu *bašča* Esih definira kao 'vrt' (Esih 1942: 23). Škaljić dodaje još jedno značenje 'vrt, voćnjak' (Škaljić 1966: 123). U Jurkovića se ostvaruju oba značenja jer je *školska bašča* najvjerojatnije i vrt i voćnjak.

„Oko četiri ure poslije podne otvoriše se mala, od četiri natruple daske slupana vrata školske **bašče** i u nju stupi učitelj Pavao Čuturić.“ (Jurković 1994: 14)

„To rekavši povrati se iz **bašče** u kuću, i za mala vremena vidimo ga onakova kakova ga vidjesmo u **bašči**, samo pokrivene glave i sa drenovim štapom u ruci, gdje ide knezu na dogovor.“ (Jurković 1994: 15)

Među apstraktnim se imenicama ističu *adet* i *veresija*. Imenicu *adet* Esih definira kao 'običaj' (Esih 1942: 14). Škaljić dodaje još dva značenja 'navika, tradicija' (Škaljić 1966: 69). U Korajca se iščitava značenje navike, u Tomića prvotno značenje običaja.

„Grga! ja te i kao brata i kao ukućana rado imadem; ali ne trpim taj tvoj nesretni **adet** svakomu u svem prigovarati.“ (Korajac 1994: 14)

„Takav je **adet**, da konja i sablju sužanj ne odnese sa sobom.“ (Tomić 1966: 280)

Imenicu *veresija* Škaljić opisuje kao 'prodaja na kredit' (Škaljić 1966: 640). Isto značenje se realizira i u Jurkovića.

„Uostalom na tom molitveniku ništa se drugo ne nalazi zabilježeno, do nekoliko oka **veresije** u krčmara Leporta i da se je 14. travnja ote-lila krava Zekulja, a 29. da je tele mesaru prodano skupa s kravom.“ (Jurković 1994: 28)

Cjelokupni korpusu dijalektizama obuhvaća sedam glagola (*karati*, *ištati*, *hasniti*, *okrečiti*, *jagmiti* (*se*), *ašikovati*, *begenisati*). Malen je broj onih koji se potvrđuju u rječnicima. Uglavnom su navedene imenice od kojih se pojedini glagol tvori. Glagol *karati* nastaje od imenice *kar/ kahar* u značenju 'briga' (Esih 1942: 73). Škaljić dodaje i značenja 'žalost, pogrda, nasilje' (Škaljić 1966: 380). U Korajčevim *Šijacima*, kao i u dijalektu, realizira se značenje pogrde – *grditi*, *psovati*, *vikati*.

„Ele jedan je obarao krivnju na drugoga, jedan **je** drugoga **karao**, i tako su čitavim putem kući vraćajući se prepirali.“ (Korajac 1994: 20)

U Tomićevu romanu glagol dobiva značenje koje se približava semantici imenice *nasilje* pa bismo ga mogli prevesti kao *tući, biti, tlačiti*.

„Ala se taj mlađi svijet izopančio, nije ni čudo da nas bog **kara** kugom i vojskom. (Tomić 1966: 210)

Glagol *ištati* nastaje od imenice *ištah* koja se definira kao ‘apetit, želja, volja’ (Esih 1942: 66; Škaljić 1966: 353). Jurković se koristi njime u značenju ‘zahtijevati, tražiti’.

„Što **išteš** za ovo, što za ono? – to je samo exempli gratia.“ (Jurković 1994: 8)

Glagol *okrečiti* tvori se od imenice *kreč* koja se prevodi standardno-hrvatskom riječju ‘vapno’ (Esih 1942: 78; Škaljić 1966: 418). Tomić ga upotrebljava u značenju ‘bojiti, obojiti’.

„Pred pukovnikovim stanom, velikom prizemnom kućerinom, koja **ne bijaše** s vana ni **okrečena**, stajalo mnogo svijeta, vojnika, graničara, seljaka, pa i žena, jer bez njih ne može ništa da bude.“ (Tomić 1966: 216)

Glagol *jagmiti (se)* ima nekoliko značenja ‘grabiti, natjecati se ko će prvi što ugrabiti, ići ispred’ (Esih 1942: 67; Škaljić 1966: 358). U tekstu je glagol upotrebljen u svršenom obliku (*pojagmiti se*) i obuhvaća prvo značenje ‘grabiti, natjecati se’ (Esih 1942: 67; Škaljić 1966: 358).

„Bijaše to poteško, jer Anica nije bila kao druge djevojke, koje **će se pojagmiti** za prvim momkom koji im se polaska.“ (Tomić 1966: 223)

Glagol *ašikovati* tvori se od imenice *ašik, ašk* u značenju ‘ljubav, ljubavni zanos; čežnja za nečim’ (Škaljić 1966: 103), a fonološki i semantički se može dovesti u vezu i s imenicom *akšam, ahšam* ‘prvi mrak, zalaz sunca, prvi dio večeri neposredno poslije zalaza sunca’ (Škaljić 1966: 79). Škaljić ga opisuje kao ‘voditi ljubavni razgovor, udvaranje između momka i djevojke’ (Škaljić 1966: 103). Vrlo je raširen u dijalektu, gotovo u istom rangu s germanizmom *ofirati*. U Tomića se realizira isto značenje.

„U Svinjaru sve je bilo u duboku snu. Na drumu ne vidiš više ni žive duše. Ne vidiš nigdje ni da **bi** dvoje mladih pred kućom **ašikovalo**.“ (Tomić 1966: 299)

Zadnji glagol iz ove skupine jest glagol *begenisati* koji obuhvaća tri značenja ‘1. svidjeti se, dopasti se; biti simpatičan. 2. izabrati, odabrati nešto po svom ukusu. 3. odobriti, odobravati, suglasan biti s nečim’ (Škaljić 1966: 129/130). U Tomićevu se tekstu realizira prvo značenje s tim da je glagol prijelezan, s izravnim objektom u akuzativu – *begenisati nekoga ili nešto*.

„Ali što onda ako je ta kaurkinja kapetanu mozgom zavrtila i on je ugrabio jer je **begeniše**.“ (Tomić 1966: 309)

Preostaju dva priloga – *ele*, *badava*; dva uzvika – *jok*, *jok vala*; jedan veznik – *međer* i riječca *ja*. Prilog *ele/hele* Škaljić definira kao ‘tako, na koncu’ (Škaljić 1966: 326). U Korajčevim *Šijacima* ima značenje *tako*, a u Jurkovićevoj pripovijetki *na koncu*, *naposljetku*. U prvome se slučaju radi o zamjениčkome prilogu, a u drugome o vremenskome prilogu.

„**Ele** jedan je obarao krivnju na drugoga, jedan je drugoga karao, i tako su čitavim putem kući vraćajuć se prepirali.“ (Korajac 1994: 20)

„Tko mu drago; **ele** ti si zabilježen posljednji.“ (Jurković 1994: 27)

Prilogu *badava* u značenju ‘besplatno’ (Esih 1942: 21; Škaljić 1966: 110) Škaljić dodaje i drugo značenje ‘uzalud’ (Škaljić 1966: 110) koje se realizira i u Korajca.

„Valja istinu priznati: nije ni djedu posve pravo bilo što se je s Jozom svaditi morao; jer Jozin bi sin, sve je **badava**, najprikladniji bio za njegovu Jelicu. (Korajac 1994: 36)

Uzvici *jok* i *jok vala* prevode se kao ‘ne! nije! nema’ (Esih 1942: 70; Škaljić 1966: 371) i ‘nije, Boga mi!’ (Esih 1942: 70); ‘nije, bogme!’ (Škaljić 1966: 372). Ista se značenja realiziraju u Korajca i Jurkovića.

„**Jok**; čuo sam doduše za njih pripovijedati, ali njih nisam nikada na svoje oči vidio (vukodlake). (Korajac 1994: 17)

„Sreća bi me na svojih krilih ponijela, a on uzamši me za noge: “Nećeš, Pavle Čuturiću, **jok vala**“ – i tako sve se penji i padaj.“ (Jurković 1994: 6)

Zaključni veznik *međer* oba autora prevode kao ‘dakle, bogme’ (Esih 1942: 85; Škaljić 1966: 452). U Jurkovića se realiziraju oba značenja.

„Nego sjedi; nisi zadocnio; **međer** ćeš ga, ako te je volja, još dosta odnijeti.“ (Jurković 1994: 16)

„Mi smo **međer** oni volovi za koje se veli u Svetom pismu da jim pri vršidbi ne valja zavezati ustiju nego jim dati što ih ide; a nam se evo zavezuju, nam se ne daje.“ (Jurković 1994: 21)

Riječcu *ja* Esih opisuje kao ‘sigurno, svakako’ (Esih 1942: 67), a Škaljić kao uzvik ‘o!’ (Škaljić 1966: 356). U Tomićevu se romanu ostvaruje kao Aničin uzvik kojim moli oca da joj dopusti brigu o bolesnom Emin-agi.

„**Ja**, babo! Molim te da mi to dopustiš? – javi se Anica molećim glasom.“ (Tomić 1966: 261)

Korajčevi su *Šijaci* obilan izvor turcizama koji pripadaju dijalekatnoj razini. Tematsko određenje priče temelji se na pripovijedanju dogodovština i zgoda iz svakodnevnoga života požeških trgovaca prožetih britkim humorom, gotovo satirom u opisima naravi i karaktera. Riječi su po vrsti uglavnom

imenice izuzev jednog uzvika (*jok*), dva priloga (*ele*, *badava*) i jednog glagola (*karati*). Pripadaju domaćem okruženju i svakodnevnom govoru pa se većina njih očuvala do današnjih dana u požeškoj varijanti štokavskog narječja.

Jurkovićeve pripovijest *Pavao Čuturić* pravi je odmak od Korajčeva obiteljskoga, domaćega ugođaja. Dio imenica pripada jednoj višoj, prosvjećenijoj razini (*dolama*, *kalfa*, *hasna*, *čivut*) i one su u potpunoj suprotnosti s onim prizemnim, priprostim svijetom kojemu se *Pavao Čuturić* uporno pokušava oduprijeti, a koji se može okarakterizirati imenicama poput *avet*, *čutura*, *tokmak*, *ugursuz*, *bašča*, *dušek*, *veresija*.

Josip Eugen Tomić u u *Emin-aginoj ljubi* obilno se koristi turcizmima, kako onih koji pripadaju standardnom jeziku, tako i onih koji pripadaju dijalektu. Korpus obuhvaća čak pet glagola (*okrečiti*, *jagmiti*, *ašikovati*, *be-genisati*, *hasniti*) koji se, osim glagola *hasniti*, pojavljuju i u suvremenome dijalekatnom izričaju.

Ostale imenice (npr. *kapija*, *komšija*, *bečar*, *barjak*, *čoban*, *đerdan*) u današnjim mjesnim govorima upotrebljuju uglavnom stariji govornici.

2. 3. Arhaizmi i historizmi

Proučavanjem turcizama u proznim djelima 19. stoljeća nameće se velik broj onih koji pripadaju dijalektalnoj razini i koji su zanimljivi iz više razloga. Prvi je razlog što pripadaju govoru jednoga dijela štokavskoga dijalekta i što se, proučavajući ih, zadire kako u područje jezičnoga izričaja, tako i u domenu tradicije, kulture i baštine. Drugi je razlog što se za sve turcizme koji su bili u pisanome ili govornome izričaju požeške štokavštine 19. stoljeća ne može reći kako su i danas aktualni. Prirodna je pojava da neki od njih izlaze iz upotrebe ili se zamjenjuju novim izrazima. Otuda proizlazi podjela dijalektizama na arhaizme i historizme.

Arhaizmi su riječi koje su zastarjele, ali su još uvijek poznate u jeziku, dok su *historizmi* riječi čije se značenje u potpunosti izgubilo ili je određeni predmet koji su imenovala izašao iz upotrebe pa se na taj način gube iz aktivnog i postaju dio pasivnog leksika (usp. Samardžija, Selak 2001: 27/217). Većina riječi koje danas u standardu smatramo arhaizmima u dijalektu imaju posve legitimno značenje, odnosno nisu potisnute na razinu arhaizama. Historizmi nasuprot tomu iščezavaju i iz standardnojezičnoga i iz dijalektalnoga izričaja. Imenice zauzimaju većinu korpusa u sva tri autora. One imenice koje pripadaju arhaizmima dijelom su štokavskoga dijalekatnoga izričaja. Ne pripadaju sve istoj razini učestalosti upotrebe, ali je njihovo značenje razumljivo svim članovima zajednice. Tako se imenice *mušterija*, *dušman*, *bašča*, *veresija*, *đerdan*, *kapija*, *barjak*, *čoban*, *komšija*, *bečar* rijetko zamjenjuju

standardnojezičnim oblicima, dok se imenice *varoš*, *majdan*, *kubura*, *burgija*, *ćebe*, *adet*, *kavga*, *kiljer*, *ćilit*, *divan*, *kulaš*, *avet*, *dolama*, *kalfa*, *ugursuz*, *tabak*, *dušek*, *čivut*, *megdan*, *kubura*, *durbin*, *đuvegija*, *babo*, *hanuma*, *duvar*, *duvak*, *busija* priklanjaju rjeđoj razini učestalosti upotrebe te na taj način dobivaju obilježeno, stilsko značenje. Naime, koristimo se njima u posebnim govornim situacijama s izrazitom stilskom obilježenošću, a u protivnom se koriste standardnojezični oblici.

Historizmi se mogu razmatrati prema značenjskim skupinama.

Imenica *abadžija* imenuje posebnog člana krojačkog zanata 'koji pravi haljine od abe' (Esih 1942: 13). Standardni jezik ne poznaje podjelu na vrste krojačkog obrta prema tkanini koja se koristi. Općeniti naziv jest *krojač/krojačica*. Imenica *kaur* u značenju 'đavao, nevjernik, kršćanin' (Esih 1942: 75; Škaljić 1966: 401) i imenica *kaurkinja* 'nemuslimanka, kršćanka' (Škaljić 1966: 401) imenuju osobe čiji je naziv u standardnome jeziku iščezao budući da su nestale i okolnosti pod kojima navedene imenice ulaze u dijalektalni izričaj – prisutnost turskih osvajača koji tako imenuju sve članove kršćanskog svijeta. Imenica *mangura* pripada skupini nekadašnjih valuta i novčanih jedinica. Preciznije imenica označava 'vrstu mjedenoga novca' (Esih 1942: 84) koji više nije u upotrebi. Podjela na arhaizme i historizme odnosi se na izraze koji pripadaju dijalektalnoj razini, ali postoje neke riječi u standardnom jeziku koje ipak možemo smjestiti na razinu historizama. Razlog tomu je što one egzistiraju samo kao povijesni izrazi odnosno onaj sadržaj koji su označavale, više ne postoji. Tako imenica *janjičar* u značenju 'turski nekadašnji regularni vojnik' (Esih 1942: 67) pripada standardnojezičnomu izričaju, ali je prema sadržaju koji imenuje smještamo u skupinu historizama koji označavaju nekadašnje vojne nazive.

„Bijahu to **janjičari**, koji su bježeći poslije velike bitke kod Varadina, sklonili se u Bosnu i tu onda živjeli od razbojništva i krađe.“ (Tomić 1966: 236)

Imenice *kuskun* u značenju 'podrepnjak; vrpca od vune na ženskim kapama' (Škaljić 1966: 427) i *čakmak* u značenju 'kresalo za paljenje vatre' (Škaljić 1966: 160) imenuju predmete koji su izašli iz upotrebe pa se i njihov naziv izgubio.

„A gdje koji opet čovjek – e, da sedlo s neba padne, upravo bi njega **kuskuni** oko vrata zavrzli.“ (Korajac 1994: 34)

„To znaš sam kako je amo došao, imao je nekoliko kamiša, škloca i **čakmaka** – e – a gle ga danas! (Korajac 1994: 34)

Isto vrijedi za imenicu *tokmak* u značenju 'malj; željezni maljić na avlijskim vratima kojim se kuca i doziva; gvozdeni dio mlina za kafu koji stoji u sredini mlina; fig. glupan, zvekan; glupak' (Škaljić 1966: 618).

„Znate li vi što , gospodaru Niko? Vaš je sin lijenčina, **tokmak**.“ (Jurković 1994: 7)

Imenice *ćorda* i *jatagan* u značenju ‘sablja’ (Esih 1942: 38; Škaljić 1966: 196) i ‘dugi krivi nož poput sablje koji se nosi za bensilahom, handžar’ (Škaljić 1966: 64) označavaju predmete koji se koriste u boju i čiji izraz i upotreba danas minjavaju.

„Najedanput će udariti u bubnjeve; razderat će se bojne trublje, pa eto vojne, na koje će poći sve što je doraslo do britke **ćorde** i konja od megdana. Ali krajišnici, stare megdandžije, ne klonuše duhom.“ (Tomić 1966: 190)

„Junaci poskaču s konja, potegnu **jatagane** iz korica i polete na skelu.“ (Tomić 1966: 219)

Veznik *međer* – ‘dakle, bogme’ (Škaljić 1966: 452) i prilog *ele* – ‘tako, na koncu’ (Škaljić 1966: 326) danas u potpunosti pripadaju razini historizama.

„Nego sjedi; nisi zadocnio; **međer** ćeš ga, ako te je volja, još dosta odnijeti.“ (Jurković 1994: 16)

„Tko mu drago; **ele** ti si zabilježen posljednji.“ (Jurković 1994: 27)

U Korajčevu i Jurkovićevu historizmi su gotovo sve vrste riječi: imenice, glagoli, prilozi, uzvici, veznici. Oba autora upotrebljavaju prilog *ele* i uzvike *jok, jok vala*. Nasuprot tomu, u Tomićevu romanu prevladavaju imenice i glagoli, turcizmi se ne realiziraju u drugim vrstama riječi. U odnosu na veličinu korpusa broj historizama u Tomića je relativno malen, što je u skladu s kasnijom godinom izdanja odnosno blizinom suvremenosti i današnjoj standardnojezičnoj normi.

2.4. Turcizmi prema vrsti riječi

Većinu istraženoga korpusa zauzimaju imenice. Na objema razinama jezične rasprostranjenosti (standardnojezična i dijalektalna) prevladavaju imenice. Standardnojezična razina obuhvaća dva glagola (*nišaniti, naricati*) i jedan prilog (*barem*) koji se pojavljuju u Tomićevu romanu. U Korajca i Jurkovića ne potvrđuje se niti jedan glagol. Na dijalekatnoj razini glagoli su nešto više zastupljeni. Javljaju se glagoli *karati* (Korajac), *ištati* (Čuturić), *jagmiti* (*se*), *okrečiti*, *ašikovati*, *begenisati*, *hasniti* (Tomić). Svi se glagoli pojavljuju u dijalekatnome izričaju, dok su u standardnojezičnome obilježeni. Ostale vrste riječi obuhvaćaju jedan veznik *međer* (Korajac, Jurković), dva uzvika *jok, jok vala* (Korajac, Jurković) i dva priloga *ele, badava* (Korajac) koji pripadaju dijalektalnom izričaju. Vremenski prilog *ele* i zaključni veznik *međer* pripadaju historizmima. Na standardnojezičnoj razini ne potvrđuje se drugih vrsta riječi osim imenica, glagola i jednog priloga.

Glagoli *nišaniti*, *jagmiti* (*se*), *okrečiti* i *hasniti* pripadaju četvrtoj vrsti koja u infinitivnoj osnovi ima morf *i*. Glagol *nišaniti* u Tomićevu romanu se javlja u trećem licu jednine prezenta.

„Nijedna crta njezina lica nije odavala da ona išta sluti o tom kamo **nišani** govor barjaktarov, samo ono često titranje dugih, crnih trepavica moglo bi te uvjeriti da djevojka zna o čem se radi, no da se čini nevještom, jer joj se stvar ne mili.“ (Tomić 1966: 232)

Glagol *jagmiti* (*se*) Tomić upotrebljava u svršenom obliku infinitiva koji glasi *pojagmiti se*. Prema prezentskim nastavcima (*jagmim*, *jagmiš*, *jagmi*, *jagmimo*, *jagmite*, *jagme*) glagol pripada četvrtoj vrsti.

„Bijaše to poteško, jer Anica nije bila kao druge djevojke, koje **će se pojagmiti** za prvim momkom koji im se polaska.“ (Tomić 1966: 223)

Glagol *okrečiti* u tekstu se javlja u pretprošlom složenom vremenu u trećem licu jednine (*ne bijaše okrečena*).

„Pred pukovnikovim stanom, velikom prizemnom kućerinom, koja **ne bijaše** s vana ni **okrečena**, stajalo mnogo svijeta, vojnika, graničara, seljaka, pa i žena, jer bez njih ne može ništa da bude.“ (Tomić 1966: 216)

U Jurkovićevoj pripovijetki glagol *hasniti* u trećem je licu jednine imperfekta, a u Tomića u prezentu.

„Mene su vīlama svako jutro budili, jer vikati **ne hasnijaše** ništa; a ovdje mi samo nešto šapnu, i ja se prenuh: “Pavle, Pavle!” – „Evo me! Hvala na pitanju; što zapovijedate?” – i ne znajući, kako bijah mlad i lud, da se s božicama muzami govori kao s rođenimi sestrama.“ (Jurković 1994: 10)

„Što **hasni** ako ne primate otkupnine, a uzimate mu ono što ne bi dao ni za sve blago svijeta.“ (Tomić 1966: 281)

Glagol *karati* pripada prvom razredu pete vrste. U Korajčevim *Šijacima* glagol je u trećem licu jednine perfekta, a u Tomićevu romanu u trećem licu jednine.

„Ele jedan je obarao krivnju na drugoga, jedan **je** drugoga **karao**, i tako su čitavim putem kući vraćajući se prepirali.“ (Korajac 1994: 20)

„Ala se taj mlađi svijet izopančio, nije ni čudo da nas bog **kara** kugom i vojskom. (Tomić 1966: 210)

Glagoli *naricati*, *ištati* i *begenisati* pripadaju drugome razredu pete vrste koju čine glagoli s morfom *e* i s jotiranim osnovama. Glagol *naricati* jotira glas *j* u *č*. U tekstu je u trećem licu jednine prezenta.

„Ah, bože, pravedni bože, zašto mi ote sina? Kukala starica i kukajući izašla na trijem, da tamo dalje **nariče**.“ (Tomić 1966: 226)

Glagol *ištati* u tekstu se javlja u nejotiranome obliku u drugome licu jednine prezenta. U dijalektu ipak dolazi s jotiranim prezentskim osnovama (*iščem, išćeš, išće, iščemo, iščete, išču*).

„Što **išteš** za ovo, što za ono? – to je samo exempli gratia.“ (Jurković 1994: 8)

Tomić se koristi glagolom *begenisati* u trećem licu jednine prezenta. Osnova se jotira iz dentala *s* u palatal *š*.

„Ali što onda ako je ta kaurkinja kapetanu mozgom zavrtila i on je ugrabio jer **je begeniše**.“ (Tomić 1966: 309)

Glagol *ašikovati* pripada šestoj vrsti koju čine glagoli s infinitivnim osnovama na *ova, eva, iva*, a u prezentu se javlja morf *u*. U Tomića je glagol u kondicionalu prvom.

„U Svinjaru sve je bilo u duboku snu. Na drumu ne vidiš više ni žive duše. Ne vidiš nigdje ni da bi dvoje mladih pred kućom **ašikovalo**.“ (Tomić 1966: 299)

Većina imenica pripada skupinama koje označavaju muške i ženske osobe i imenicama za predmete. Razvidno je kako su to u Korajca i dijelom Jurkovića imenice iz domene svakodnevnoga života i obiteljskoga okruženja, dok Tomić obrađuje sasvim drugu tematiku u svome povijesnom romanu. Imenice uglavnom pripadaju skupinama vojnoga, činovničkoga i vjerskoga nazivlja.

Dio imenica imaju i osnovna i prenesena značenja. Tako na primjer imenica *tokmak* u značenju ‘malj; željezni maljić na avlijskim vratima kojim se kuca i doziva; gvozdeni dio mlina za kafu koji stoji u sredini mlina; fig. glupan, zvekan; glupak’ (Škaljić 1966: 618). U tekstu se realizira preneseno značenje.

„Znate li vi što , gospodaru Niko? Vaš je sin lijenčina, **tokmak**.“ (Jurković 1994: 7)

Imenica *kubura* također obuhvaća doslovna i figurativna značenja. U štokavskom dijalektu ipak je najraširenije figurativno značenje ‘teškoća, nevolja, nedaća’ (Škaljić 1966: 421) pa se u tom smislu iz navedene imenice izvodi i glagol *kuburiti* u značenju ‘loše živjeti, teško preživljavati, patiti se i boriti se s nevoljama i nedaćama u životu’ (Škaljić 1966: 422).

3. Zaključak

Istraživanje turcizama u proznim djelima triju požeških pisaca 19. stoljeća – *Šijacima* Vilima Korajca, *Pavlu Čuturiću* Janka Jurkovića i *Emin-aginoj ljubi* Josipa Eugena Tomića utemeljen je na korpusu od stotinjak turcizama. Na standardnojezičnom planu potvrđuju se dvije vrste posuđenica

– *usvojenice* i *prilagođenice*. Usvojenice su vrsta posuđenica koje su se potpuno prilagodile normama i funkcijama hrvatskoga standardnoga jezika pa se njihovo strano porijeklo ne prepoznaje (npr. *ćup*, *inat*, *zanat*, *djed*, *čizme*, *šešir*, *marama*). Prilagođenice su posuđenice uklopljene u hrvatski standardni jezik, poštuju sve njegove norme, ali njihovo strano porijeklo se još uvijek može uvidjeti. Prilagođenice se uglavnom realiziraju u Tomićevu romanu *Emin-agina ljuba* i to u području vojno-činovničkoga i vjerskoga nazivlja koje hrvatski standardni jezik prihvaća u nedostatku vlastitih izraza koji bi opisali predmete i pojave iz turskoga civilizacijskog kruga (npr. *vezir*, *sultan*, *paša*, *spahija*, *minaret*, *mujezin*). Najobilniji izvor dijalektizama ponovno je Tomićeva *Emin-agina ljuba*, kako glagola (*okrečiti*, *jagmiti*, *ašikovati*, *begenisati*, *hasniti*), tako i imenica koje pripadaju sferi svakodnevnog govora i duboko su ukorijenjene u dijalektu (npr. *kapija*, *komšija*, *bećar*, *đerdan*, *kubura*, *barjak*, *đuvegija*). Imenice prevladavaju na svim razinama. Ima nešto glagola i nešto priloga, veznika i uzvika. Od imenica su, kod svih triju autora, najčešće one koje imenuju muške i ženske osobe te imenice za predmete. Razlika je u tome što se Korajac i Jurković u odnosu na Tomića ipak više koriste izrazima koji pripadaju razini historizama. To je još jedna potvrda činjenici da je jezik, kako govorni tako i standardni, živi organizam i kako se s prolaskom godina mijenja, odbacuje zastarjele elemente i prihvaća neke nove koji dolaze u skladu s napretkom i razvojem civilizacije. Iako razlika u godinama izdanja triju djela nije tako velika (Vilim Korajac, *Šijaci*, Dragoljub, 1868.; Janko Jurković, *Pavao Čuturić*, Neven, 1855.; J. E. Tomić, *Emin-agina ljuba*, 1888.), na jezičnome je planu je to sasvim dovoljno za uočavanje promjena na dijakronijskoj razini.

Bibliografija

Izvori

- Jurković, Janko. 1994. *Odabrana proza* (prir. Julijana Matanović). Vinkovci: Privlačica.
- Korajac, Vilim. 1994. *Šijaci*. Vinkovci: Privlačica.
- Tomić, Josip Eugen. 1966. *Emin-agina ljuba*. Zagreb: Zora.

Citirana literatura

- Babić, Finka, Moguš. 1996. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić, Eugenija – Lončarić, Mijo – Malić, Dragica – Pavešić, Slavko – Peti, Mirko – Zečević, Vesna – Znika, Marija. 2003. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Bilić, Anica. 2007. *Stereotip raspojasane Slavonije*. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci.
- Brozović, Dalibor. 2005. *Prvo lice jednine*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Čengić, Majda. 2008. *Orijentalizmi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku/ Die Orientalismen in der bosnischen, kroatischen und serbischen Sprache* : Diplomarbeit. Wien: Universität Wien.
- Esih, Ivan. 1942. *Turcizmi: rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u Hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru*. Zagreb: Ex libris.
- Fališevac, Dunja – Nemec, Krešimir – Novaković, Darko. 2000. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jelčić, Dubravko. 1977. *Vallis aurea: eseji i portreti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kempf, Julije. 1994. *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*. Požega: tiskom Hrvatske tiskare i knjižare.
- Klaić, Bratoljub. 2002. *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Samardžija, Marko – Selak, Ante. 2001. *Leksikon hrvatskog jezika i književnosti*. Zagreb: Pergamena.
- Škaljić, Abdulah. 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Bernardina PETROVIĆ & Ivana PETRANOVIĆ

WORDS OF TURKISH ORIGIN IN THE WORKS OF THREE POŽEGA WRITERS OF THE NINETEENTH CENTURY

The present paper analyzes the words of Turkish origin in the works of three *Požega* writers of the nineteenth century - *Šijaci* by Vilim Korajac, *Pavle Čturić* by Janko Jurković, and *Emin-agina ljuba* by Josip Eugen Tomić. The words of Turkish origin are considered as loanwords, archaisms and historicisms. Classified and analyzed per type of word, the authors provide their contextual meaning and list some examples from the literary corpus that has been studied.

Key words: *words of Turkish origin, Vilim Korajac, Janko Jurković, Josip Eugen Tomić*